

HABERLEŞME HİZMETLERİ ve OSMANLI DEVLETİ'NDE ULAK ORGANİZASYONU

(Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Bu Konudaki Görüşleri)

Yrd. Doç. Dr. Faris ÇERÇİ *

ÖZET

Devletlerin büyümesi doğru haber alma teşkilâtlarının sağlıklı işlemesi ile mümkündür. Tarih içinde kurulan bütün devletlerin yöneticileri kara, deniz ve nehir yolu ulaşımının organizasyonuna önem vermişlerdir. Bir yandan yola çıkacak ulaklara hazineden yardım yapılmış bir yandan da yol emniyetinin sağlanması için menzil-haneler kurulmuştur. Emir ve fermanlarını atla giden ulaklar eliyle üç kıtaya ulaştıran Osmanlı Devleti 624 yıl dünyanın süper devleti olarak varlığını sürdürebilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Gelibolulu Mustafa Âlî, Osmanlı Devleti, Ulaklar, Fermanlar.*

ABSTRACT

Messengers (Dispatch-riders) during the Progress Era of Ottoman Empire and the Perspectives of Mustafa Âli of Gallipoli

Development of a state somewhat depends on proper and healthy intelligence services. All administrators of the states in the history have made a strong emphasis on the organization of ground,

* Atatürk Üniversitesi Erzincan İlahiyat Meslek Yüksekokulu İslâm Tarihi Öğretim Üyesi.

sea and river transportation systems. Messengers have been funded by treasury while rider stations have built to maintain transport security. Ottoman Empire has survived as the dominant state of the world for 624 years by transmitting its imperial orders (ferman) to three continents via messenger – riders.

Key Words: *Mustafa Âli of Gallipoli, Ottoman Empire, Messengers, Imperial Orders.*

Osmanlı Öncesi Haberleşme Hizmetlerine Bir Bakış

Yollar ve yol sistemi bugün olduğu gibi, tarih boyunca bütün devletler için haberleşme ve ulaşım yönünden büyük önem taşımıştır. Devletlerin yaşaması sağlıklı haber alma teşkilâtlarının iyi işlemesi ile mümkündür. Bugünkü modern dünya devletlerinde olduğu gibi, tarihin derinliklerinde kalan ilkçağ devletlerinin yöneticileri de karayolu, denizyolu ve nehir yolu ulaşımının organizasyonuna büyük önem vermişlerdir. Nitekim, M.Ö. 1950-1800 tarihlerini taşıyan Asurlular'a ait ticaret mektupları¹ ile M.Ö. 1400-1350 yılları arasında Akkad dili ve Akkad Çivi yazısı ile kaleme alınmış diplomatik vesikalar ve Amarna arşivinde ele geçen 400'ü aşkın siyasî muhtevalı mektup Anadolu'nun ilk yazılı kaynaklarını ve mektup örneklerini oluşturmaktadır.²

¹ Nesimi Yazıcı, "Klasik İslâm Döneminde Haberleşme Kurumu ile İlgili Bazı Mülâhazalar", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XXIX (1987), 377; ayrıca, geç Hitit şehir devletleri döneminde henüz okunamayan kurşun röleler üzerine Hitit Hiyeroglif yazısı ile yazılmış mektuplar için bkz. Füzûzan Kınal, **Eski Anadolu Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Baskı, Ankara 1998, 279.

² Ekrem Memiş, **Eskiçağ Türkiye Tarihi (En Eski Devirlerden Pers İstilasına Kadar)**, Çizgi Kitabevi, 4. Baskı, Konya 2002, 242.

M.Ö. IV. yüzyılda Yunanistan'dan İran'a, hatta Filistin'e kadar uzanan yollarda posta konakları yapılmış, bu dinlenme noktalarında postacılar için atlar tahsis edilmiştir. Yunan tarihçiliğinin önemli isimlerinden biri olan Herodotos (M.Ö. 490), Serahs devrinde bu teşkilâtın varlığından söz etmektedir.³ Mektup ve emanetleri taşıyan postacı, burada atını değiştirmiş ve kısa bir moladan sonra yeniden yoluna devam etmiştir.⁴

Barış ve dostluğun devamı için, Türk hakanı Mete'nin M.Ö. 176 tarihinde Çin imparatoruna ve Çin imparatorunun da Hun hakanına gönderdiği mektuplar, o dönemde iyi bir haberleşme teşkilâtının varlığını göstermektedir.⁵ Eski çağlardaki haberleşme kurumları ve bu yönde atılan önemli adımların büyük devlet organizasyonlarıyla da doğru orantılı olarak gelişip büyüdüğü anlaşılmaktadır. Zira İyi teşkilâtlanmış ve geniş toprakları yönetimleri altına almış olan süper devletler, haberleşmeye bu büyümeleri oranında ihtiyaç duymuşlardır.⁶

Eski çağlarda posta teşkilâtının iyi işlediği devletlerden biri de İran'dır. Zira Berîd Teşkilâtı, İran Kisraları ve Rum Kayserleri zamanında ortaya çıkmış ve postacıya "Berîd" adı verilmiştir. İran'da, diğer hayvanlardan ayırt edilmesi için posta katırlarının kuyrukları kesilmiş,⁷ haberleşmenin süratli bir biçimde yapılması için belli

³ M. Fuad Köprülü, "Berîd", **İA**, II, 541.

⁴ "Posta", **Hayat Ansiklopedisi**, Kral Matbaası, İstanbul 1973, V, 2686.

⁵ Bahaeddin Ögel, **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1980, 100.

⁶ Nesimi Yazıcı, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Haberleşme Kurumu", **150. Yılında Tanzimat**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, 139.

⁷ F. Köprülü, "Berîd", **İA**, II, 543.

mesafelerde posta merkezleri inşa edilmiştir.⁸ İran'daki bu sistemi örnek alan **Romalılar**, "**Cursus Publicus**" adı altında resmî posta teşkilâtını kurmuşlardır. Devlet postası anlamına gelen, genelde hükümdar ve devlet adamlarına hizmet veren bu teşkilâttan, zaman zaman devletten izin almak kaydıyla fertler de yararlanmışlardır. Şarkî Roma'da yani büyük Kostantin devrinde, varlığı bilinen Veradarii (postacı, berîdî) teşkilâtına özel ilgi gösterilmiş ve sonraları Theodosius kanununda bu teşkilâta ait hükümler konulmuştur.⁹

Dayanıklı yolların yapılması, yol emniyetinin sağlanması, mal ve can güvenliğinin emniyet altına alınması, posta merkezlerinde yeteri kadar nakil vasıtasının hazır bulundurulması, posta teşkilâtının gelişmesine neden olmuştur. Öyle anlaşılıyor ki, Roma İmparatorluğu'nda yaşanan bu gelişmeler diğer milletler için de yol gösterici olmuştur.¹⁰ Bu devletlerden çok uzakta olan İnka kabilelerinde güçlü devlet haberleşme teşkilâtları kurulurken eski Yunan sitelerinde yaşanan daralma ile beraber haberleşme kurumu önemini yitirmiştir.¹¹

Ortaçağlarda, hemen bütün postalar devletin resmî haberleşmesinin sağlıklı yapılmasına hizmet etmiş, halka ait posta işleri ise yolcular ve kervanlar¹² aracılığı ile yapılmıştır. Nitekim Avrupa'da Venedikliler ve Cenevizliler hem taşıma işi yapmışlar, hem de deniz aşırı ülkelere posta hizmeti götürmüşlerdir. "Berîd" adı

⁸ Geniş bilgi için bkz. Hasan İbrahim Hasan, **İslâm Tarihi**, trc. İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş, 2. Baskı, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1987-1988, 1-2, 160.

⁹ F. Köprülü, "Berîd", **İA**, II, 542.

¹⁰ F. Köprülü, "Berîd", **İA**, II, 541.

¹¹ Bedri Tahir Şaman, **Amerika Kültür Tarihi**, Ankara 1949, 19; Reşad Dündar Ünal, "Ortaçağlarda İnkalarda Haberleşme", **PTT Bülteni**, sy. 56 (Ankara, Mart 1970), 8-9.

¹² F. Köprülü, "Berîd", **İA**, II, 543.

verilen haberleşme ve hizmet teşkilâtlarının Sasanîler ve Bizans'ta olduğu bilinmektedir.¹³

İslâm tarihinde haber alma¹⁴ ve resmî postanın düzenlenmesi çalışmaları, daha Hz. Peygamber zamanında başlamıştır.¹⁵ Tarihî süreç içinde gelişerek devam eden istihbarat teşkilâtı Hz. Muhammed'in askerî ve idarî uygulamalarında önemli bir yer tutmaktadır. Meselâ, öldürüleceğini tam zamanında haber alan Hz. Peygamber 622 senesinde Mekke'den Medine'ye hicret etmek zorunda kalmıştır. "Bedir Müdafaası", "Mekke'nin Fethi" gibi önemli savaşlarda sağlanan başarının ardında sağlıklı haber alma teşkilâtı yatmaktadır.¹⁶ Nitekim bu devirde yazışma ve anlaşma metinleri özel elçiler aracılığı ile gönderilmiştir. Müslümanlar Yermük'te savaşırken Hz. Ebu Bekir'in öldüğünü ve yerine Hz. Ömer'in halife olduğunu kısa sürede özel elçiler aracılığı ile öğrenmişlerdir.¹⁷

Yine Hz. Peygamber'in Mısır, Yemen ve Bizans gibi büyük devletlere yazdığı mektuplar ve onlardan aldığı cevaplar, devletler arası haberleşme hizmetlerinin (diplomatik) iyi işlediğini göstermektedir.¹⁸

Bütün bir tarih boyunca sürdürülen bu uygulama, resmî olarak

¹³ F. Köprülü, "Berîd", **İA**, II, 541; Serdar Mutçalı, **Arapça-Türkçe Sözlük**, Dağarcık Yayınları, Ankara 1995, 49; Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, 8. Baskı, Ankara 1988, 110.

¹⁴ Muhammed Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, çev. M. Said Mutlu-Salih Tuğ, İrfan Yayınevi, İstanbul 1969, II, 275-276.

¹⁵ İbrahim Harekât, "Berîd", **DİA**, İstanbul 1992, V, 499.

¹⁶ Hz. Peygamber'in haber alması konusunda geniş bilgi için bkz. Muhammed Hamidullah, **Hazreti Peygamberin Savaşları**, çev. Salih Tuğ, Yağmur Yayınları, İstanbul 1962, 155-174.

¹⁷ İbrahim Harekât, "Berîd", **DİA**, V, 499.

¹⁸ Muhammed Hamidullah, **el-Vesâiku's-Siyâsiyye**, Beyrut 1985, 218.

ilk defa Hz. Ömer'in hilâfeti döneminde (634-644) benimsenerek, “el-Berîd”¹⁹ veya “Neccâbe”²⁰ adı altında hizmete sokulmuş, emir ve talimatların İran, Mısır ve Suriye gibi uzak illerin vâlilerine haberciler eliyle gönderilmesi usul haline getirilmiştir. Devlet, bir taraftan yola çıkacak **Ulaklara** hazineinden deve tahsis etmiş, bir yandan da güzergâh üzerindeki kumandan ve vâlilere emirler gönderilerek yol emniyetinin sağlanması, **Ulaklara** yardımcı olunması, yorulan develerin değiştirilmesi istenmiştir. Bu tarz uygulama Emevî ve Abbasî hükümetleri zamanında da devam etmiştir.²¹

Yukarıda da belirtildiği üzere Berîd teşkilâtı, İran Sasanî Devleti ve Bizans İmparatorluğu'nda işleyen bir kurum hâlinde kendini göstermektedir. Kalkaşendî, İslâm devletinde bu müesseseyi ilk ihdas edenin Emevî halifesi Muaviye olduğunu ifade etmektedir.²² Muaviye (hilâfeti: 661-680), Şam'da Bizans kurumlarından esinlenerek, bütün

¹⁹ “el-Berîd” tabiri ıstılahta, birtakım mevki (mevkif) lerde yetiştirilmiş atların bulundurulmasıdır. Lügat anlamı ise 12 mil olarak takdir edilen malûm mesafedir. Usul alimleri bu mesafenin 4 fersah, bir fersahın da 3 mil olduğunu kabul etmişlerdir. Postacıya (elçi), “Berîd” unvanı verilmiştir. Berîd kelimesi, “**Süvâri, postacı, elçi, ulak, iki posta menzili arasındaki mesafe, postacıya verilen yazılar ve dosyalar, resmî işlerle ilgili posta**” gibi çeşitli manalarda kullanılmıştır. Geniş bilgi için bkz. Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsü'l-Muhît**, Beyrut 1412/1991, I, 544; İbrahim Harekât, “Berîd”, **DİA**, İstanbul 1992, V, 498-501; Ayrıca çeşitli şehirlere giden yollar belli duraklara ayrılmış, her durak için posta hayvanları tahsis edilmiştir. Her durak arasında dört fersah veya on iki millik bir mesafe vardır. İşte bu mesafeye “Berîd” adı verilmektedir. Geniş bilgi için bkz. **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, Çağ Yayınları, İstanbul 1986, II, 313.

²⁰ Nureddin Mahmud, Neccâbe adı verilen hecin develeri üzerine binmiş postacılar aracılığı ile resmî posta hizmetlerini yürütmüştür. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, 442; Lütfî Paşa, **Tevârih-i Âl-i Osman**, tashih ve tahşîye ile nşr. Âlî, İstanbul 1341, 372 vd. (not: 3).

²¹ Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, III, 542.

²² Kalkaşendî, **Meâsirü'l-İnâfe fî Meâlimi'l-Hilâfe**, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1980, III, 342; Hasan İbrahim Hasan, **a.g.e.**, 4/5, 417.

resmî mektupların kaleme alınarak mühürlendiği “Divân-ı Hâtem”²³ adındaki düzenli posta teşkilâtını²⁴, devlet hazinesinden dört milyon dirhem ayırarak kurmuş ve postacılar için özel düzenlemeler yapmış, kendi mührü ile mühürlediği²⁵ mektupları posta taşıyıcıları aracılığı ile valilere göndermiştir. Hecin devaleri üzerine binen postacılar, devletin posta hizmetlerini aksatmadan ülkenin her tarafına götürmüşlerdir. Bu uygulamaya göre, haberleşme teşkilâtının daha çok halife ve devlet hizmetleri için görev yaptığı anlaşılmaktadır.²⁶

Moğollar tarihte ilk defa “**Tatar**” (elçi) denilen seri haberciler kullanmak suretiyle yeni bir muhâbere usulünü hayata geçirmişler ve istilâ ettikleri İslâm ülkelerine de taşımışlardır.²⁷ Moğollarda, hem postacılık görevi yapan, tatar, yamçı gibi adlar taşıyan memurlara, hem de menzillerde posta hizmetleri için tahsis edilen atlara ulak denmektedir.²⁸ Irak ve Anadolu’yu istilâ eden Cengizîlerin

²³ Şekip Eskin, **Posta, Telgraf ve Telefon Tarihi**, Ankara 1942, 12.

²⁴ Muaviye, İslâm tarihinde ilk defa bir “Devlet Arşiv Dairesi” tesis eden ve “Posta Teşkilâtı” (yani el-Berîd) ile ilgilenen ilk kimse olarak gösterilmektedir. Bkz. Philip K. Hitti, **Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi**, çev. Salih Tuğ, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1980, II, 309, 344.

²⁵ Muaviye, şu olay üzerine bir “**Mühür Dosyası**” ihdas etmiştir. Muaviye, Ziyâd’a hitaben yazdığı bir mektupla Amr b. Zübeyr’e yüz bin dirhem ihsân verilmesini emreder. Yolda zarfı açan Amr, yüz bin rakamını iki yüz bin yaparak evrakta tahrifat yapar. Ziyâd, bu meblağın ödenmesini Muaviye’ye sunduğunda, Muaviye kendisinin bu rakamı emretmediğini söyler ve farkı Amr’dan geri ister. Amr, bu parayı iade edemeyince de hapse atılır. Ancak kardeşi Abdullah b. Zübeyr onun yerine parayı ödeyince Amr hapisten kurtulur. Bunun üzerine Muaviye, “Mühür Dosyası”nı ihdas ederek emirnamelerin bir nüshasını bu dosyada arşivletmeye başlar. Geniş bilgi için bkz. **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, II, 313.

²⁶ Hüseyin Gazi Yurdaydın, kuvvetli bir idareci olan Emevî halifesi Abdü’l-Melik’in mükemmel bir posta teşkilâtı kurduğunu ifade etmektedir. Geniş bilgi için bkz. Hüseyin Gazi Yurdaydın, **İslâm Tarihi Dersleri**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1971, 20.

²⁷ Ş. Sâmî, **Kâmûs-i Türkî**, Dersaadet 1317, 219; Hüdai Şentürk, “Osmanlılarda Haberleşme ve Menzil Teşkilâtına Genel Bir Bakış”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, XIV, 445.

²⁸ İsmet Parmaksızoğlu, “Ulak”, **Türk Ansiklopedisi**, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1983,

kullandıkları ulaklar, halkın elinde bulunan at, katır ve deve cinsinden bütün hayvanları zorla alıp götürmüşlerdir.²⁹ Halkı son derece tedirgin eden bu kurlsız uygulama zamanla ticaret kervanlarının ortadan kalkmasına da neden olmuştur. İlhanlılar İmparatorluğunun büyük teşkilâtçısı Gazan Han zamanında (1294-1304) bu kötü uygulamaya son verilerek “Yam” teşkilâtı kurulmuş ve böylece ulak zulmünün önüne geçilmeye çalışılmıştır.³⁰

Cengiz Han’dan sonra, Orta Asya İmparatorluklarının posta teşkilâtının ana çizgileriyle belirli hale geldiği görülmektedir. Burada şunu hemen belirtmek gerekir ki, Çinlilerin yüzyıllar boyunca edindiği tecrübeler Türklerde posta anlayışının gelişmesine yardımcı olmuştur. M.S. VIII. yüzyıldan sonra Çin’de büyük bir posta reformu yapılmış ve yeni Çin posta menzilleri Orta Asya ve Moğolistan içlerine kadar uzatılmıştır.³¹

Belli prensiplere dayalı olarak kurulan haberleşme kurumu, Türk devlet geleneğinin vazgeçilmez unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin “ulak” sözcüğü çok eskidir ve Osmanlılardan çok önce varlığı bilinmektedir. Türk postacılığının en eski deyimi olan ve Türklerin “atlı haberleşme” görevlisi için kullandıkları ulak kelimesi, Kâşgarlı Mahmud’un kaleme aldığı **Dîvânü Lugati’t-Türk**

XXXII, 498.

²⁹ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, 283.

³⁰ Fuad Köprülü, “Lütfi Paşa”, **Türkiyat Mecmuası**, I (1925), 136.

³¹ Orta Asya devletlerindeki birikim, olgunlaşarak gelişmiş ve Çingiz çağında da, kesin ve düzenli bir posta teşkilâtı halini almıştır. Bu posta anlayışının gelişmesinde elbette ki, Çinliler ve Çin ordularının yüzyıllar boyunca edindiği tecrübeler de, Türkler üzerinde etkili olmuştur. O. Franke’nin belirttiğine göre, M.S. VIII. yüzyılda ünlü bir Çin devlet adamının: “**Su ulaşımı ile posta teşkilâtı, devlet tarafından düzenlenmelidir**” demesi üzerine Çin’de büyük bir posta reformu gerçekleştirilmiştir. O. Franke, **Geschichte des Chinesischen Reiches**, Berlin 1936, II, 553 vd.’den naklen: Bahaeddin Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, I, 357.

adlı eserinde de yerini almış ve ulaka; “Beg evâmirini çabuk yetiştirmek için postacının hemen yakalayıp bindiği at” manası verilmiştir.³²

Devlet tarafından kurulan posta menzillerinde at değiştirme yolu ile haber ulaştırma ve “Ulak sistemi” Göktürk Devletinde de görülen ve uygulanan bir sistemdir. M.S.629 yılında Batı Göktürk Devletinin içinden geçerek Hindistan’a giden ünlü Buda rahibi ve gezgini Hsüan Tsang Göktürklerin “Ulak” sözünü kullandıklarını duymuş ve kitabına yazmıştır.³³ Her nedense, Göktürk yazıtlarında görülmeyen “Ulag” veya “Ulak” sözü XI. yüzyıldan sonra Türk kaynaklarında sıkça görülmeye başlamıştır.³⁴

Emevîler, Abbasîler ve bazı Türk İslâm devletlerinde, haberleşme teşkilâtı ve posta görevlileri için kullanılan “Berîd” kelimesi, Göktürk literatüründe “**kervan veya vergi kervanı**”, Uygur yazıtlarında ise “Haberci ve elçi” olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁵

Emevîler devrinde (41-132 / 661-750) “Berîd Teşkilâtı”na özel önem verildiği görülmektedir.³⁶ Abdü’l-Melik b. Mervan (65-86 / 685-705), ülkede çıkan isyanlardan haberdar olmak, ve askerî harekâtı

³² Kâşgarlı Mahmud, **Dîvânü Lugati’t-Türk**, çev. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1939, I, 122; Ulak kelimesi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Cem Dilçin, **Yeni Tarama Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1983, 218.

³³ Bahaeddin Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, I, 357.

³⁴ Çok eski Türk kültür sözü olan “Ulak” kelimesi, **ulamak** fiilinden yapılmış bir isimdir. Ulamak, ulaşmak, ulanmak gibi kelimeler Göktürk yazıtlarında yer aldığı hâlde **Ulag** veya **Ulak** kelimeleri nedense anılan yazıtlarda yer almamaktadır. Kâşgarlı Mahmud’a göre, XI. yüzyılda **ulag** sözünün iki manası vardı: Birincisi, “Postacının bindiği at”; ikincisi de “Yama” demektir. **Derleme Sözlüğü**’ne göre bugünkü Anadolu’da **ulak**, “Her zaman el altında bulunan yardımcı” anlamına gelmektedir. Bkz. Bahaeddin Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, I, 357.

³⁵ Bahaeddin Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, I, 341.

³⁶ Bkz. F. Köprülü, “Berîd”, **İA**, II, 542.

yakından takip edebilmek için bu teşkilâtta bazı düzenlemeler ve yenilikler yapmış, kadro ve araç gereç yönünden geliştirerek devlet işlerinin idaresinde önemli bir kurum haline getirmiştir.³⁷ Emevîler zamanında bütçeden milyonlarca dirhem ayrılarak iyi bir noktaya getirilen posta teşkilâtı, Abbasîler devrinde (749-1258) daha da geliştirilmiş ve posta hizmetleri bir nezâret halinde düzenlenmiştir.³⁸ 1933 tarihinde Semerkand yakınlarında ele geçirilen bir vesika, Berîd teşkilâtının sadece Horasan bölgesinde değil, Mâverâünnehir dolaylarında da işler halde olduğunu gözler önüne sermiştir.³⁹ Posta işlerini yürüten bu divan, aynı zamanda taşra yönetimlerini denetleyen gizli bir haber alma örgütü olarak da görev yapmıştır.⁴⁰ Bu devirde ana yollar üzerinde yaklaşık 12 veya 24 km mesafede ribatlar,⁴¹ kervansaraylar vb. menzil noktaları kurulmuş ve istasyon sayısı 930'lara çıkmıştır ki, Abbasî hazinesinin bu teşkilât için 8 milyon dirhem ayırması verilen önemin büyüklüğünü göstermektedir.⁴² Sahillerde, büyük göllerde veya nehirlerde sallardan ve gemilerden büyük ölçüde hizmet alınmış, ancak en büyük meblağ,

³⁷ Kalkaşendî, *a.g.e.*, III, 342; F. Köprülü, "Berîd", *İA*, II, 542; Philip K. Hitti, *a.g.e.*, II, 309; **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, II, 380; Geniş bilgi için bkz. Hasan İbrahim Hasan, *a.g.e.*, 1/2, 160.

³⁸ Otto Spies, **Doğu Kültürünün Avrupa Üzerindeki Tesirleri**, çev. Neşet Ersoy, *ATO Dergisi*, 6. Sayının ilâvesi, Ankara 1974, 13.

³⁹ F. Köprülü, "Berîd", *İA*, II, 542.

⁴⁰ Bahriye Üçok, **İslâm Tarihi, Emeviler-Abbasîler**, Düzeltilmiş İlâveli İkinci Baskı, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1983, 137

⁴¹ İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân: Ibn Khallikan's Biographical Dictionary**, trc. M. de Slane, Paris 1842, I, 159, nr. 3'de Ulakların hayvan değiştirme konağı olarak da bilinen Ribatların yalnız Mâverâünnehir'de, 10 bin civarında olduğunu kaydetmektedir. Ayrıca, biraz abartılı olsa da, bu binaların içinde ve dışında bulunan ateş kuleleri kanalıyla İskenderiye'den Septe'ye kadar bir gecede haber ulaştırılmaktadır. Bkz. Georges Marçais, "Ribat" *İA*, IX, 734-737; Yılmaz Öztuna, "Ribat", **Türk Ansiklopedisi**, XXVII, 318.

⁴² F. Köprülü, "Berîd", *İA*, II, 543; İbrahim Harekât, "Berîd", *DİA*, V, 499.

kara yollarının düzenli çalışmasına, görevli memur ve diğer personelin giderlerine ayrılmıştır.

Şunu da hemen belirtelim ki, Emevîler dönemindeki Bizans'la olan etkileşim, Abbasîler zamanında yön değiştirmiş ve İran Sasanî hayranlığı ön plana çıkmıştır. Sasanî etkisinden nasibini alan haberleşme kurumu, a-Devletin posta hizmetlerini yürütmek, b-İstihbarat ve haber taşıma görevini yerine getirmek gibi önemli iki görevi yapmakla sorumlu tutulmuştur.

Selçuklularda önemli divanların başında posta divanı gelmektedir. Bu divan “Peykler”⁴³ yani piyade Sâîler” (koşucular)⁴⁴ ve “Perendeler”den kurulmuş süratli haber alma teşkilâtıdır.⁴⁵ “Sâhib-i Berîd” adı verilen ve iyi bir maaş alan divan başkanı çok güvenilir kişiler arasından seçilmiş ve bizzat hükümdar tarafından atanmıştır.

⁴³ Peyk kelimesi Farsça olup, “Haberci, hademe, maiyet, muhafız, yürüten, dolaşan” manalarına gelmektedir. Osmanlı devlet teşkilâtında yaya habercilerden oluşan, hızlı koşmakla tanınan “Postacı sınıfı”na mahsus bir unvandır. Peyklerin habercilik görevleri yanında, hacıların Haremeyn'den Şam'a sâlimen vardıklarını haber vermek üzere Surre alayına katılmaları kanun gereği idi. Her yıl en kıdemli Peyk Müjdecî başı seçilirdi. Geniş bilgi için bkz. İsmet Parmaksızoğlu, “Peyk”, **Türk Ansiklopedisi**, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1977, XXVI, 506-507; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, 45; İbrahim Kafesoğlu, İmparatorlukta “**Peykler**” ve “**Perendeler**”den kurulu çabuk haber alma teşkilâtının kurulduğunu, düzenli ulak (posta) şebekesi, askerî ve ticarî bakımdan önemli yollarda karakollar ve asayişin sürekli korunması için stratejik noktalarda “Ribat” (Tahkimli han)'lar, “mühîf” olarak anılan gizli istihbarat memurlarının devlet teşkilâtını tamamlayan unsurlar olduğunu kaydetmektedir. Bkz. İbrahim Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, Ötüken Yayınları, 15. Baskı, İstanbul 1997, 368; İsmet Parmaksızoğlu, “Peyk”, **Türk Ansiklopedisi**, XXVI, 506; M. Zeki Pakalın, Perende kelimesinin, Taklak atan sporcular hakkında kullanılan bir tabir olduğunu, Farsça'da “Uçan” anlamına geldiğini, dilimizde, iki el yerde uçar gibi yaparak baş aşağı atılan takla olarak bilindiğini ifade etmektedir. Bkz. Pakalın, **a.g.e.**, II, 771.

⁴⁴ Berîd memurunun emrinde görev yapan sâî, kâsîd ve peyk gibi adlar taşıyan “koşucular” da bulunmaktadır. İstihbarat görevi yapan, bazen seyyar satıcı bazen de derviş kıyafetinde seyahat eden ve bazı gizli mektupları götürüp getiren bu memurlar ilk olarak Büveyhî ailesinden Irak emiri Muizzü'd-Devle tarafından kullanılmıştır. F. Köprülü, “Berîd”, **İA**, II, 544.

⁴⁵ İbrahim Kafesoğlu, **Selçuklu Tarihi**, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1992, 99.

Devrin hükümdarları bu daire kanalıyla ülkenin her yanında olup bitenleri öğrenme fırsatı bulmuştur. Alp Arslan, posta merkezinin Vali, Serasker (komutan) ve insanlar hakkında bilgi toplamasını ahlâka aykırı bulmuş ve bir hafiye gibi insanların teftiş edilmesine onay vermemiştir.⁴⁶

Posta teşkilâtı Selâhaddin Eyyübî (1139-1193) zamanında daha mükemmel hâle getirilmiştir. Önemli noktalarda posta merkezleri kurularak güvercin postaları ihdas edilmiş ve Haçlı ordularının Akkâ'yı muhasarası esnasında güvercin postalarından önemli ölçüde yararlanmışlardır.⁴⁷

Suriye’de ortaya çıkan Memlûklü-Haçlı anlaşmazlığı, Memlûklü Devletini iyi bir posta teşkilâtı kurmaya zorlamıştır. “Berîd” adı altında kurulan posta teşkilâtı, posta hizmetlerini, a-**At ve hecin postaları**, b-**Güvercin postaları**⁴⁸, c-**Ateş işaretleri** olmak üzere, üç koldan yürütmeye başlamıştır.⁴⁹ Latince “**Veredus**”⁵⁰ kelimesinden geldiği ileri sürülen “Berîd” kelimesi⁵¹, posta ve postacı anlamlarını taşımaktadır.⁵² postacıya gerekli olan hayvanlar ve yol levazımatı,

⁴⁶ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, 45.

⁴⁷ Hüdaî Şentürk, a.g.m., **Türkler**, XIV, 445.

⁴⁸ Müslümanlar hızlı posta servisinde posta güvercinleri kullanmışlardır. İstanbul’dan Basra’ya 1000 dinar karşılığında getirilen bu güvercinler, 24 saat içinde Musul’dan Bağdat, Vâsıt, Basra ve Kûfe’ye haber götürebilmişlerdir. Geniş bilgi için, bkz. İbrahim Harekât, “Berîd”, **DİA**, V, 500.

⁴⁹ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, 437.

⁵⁰ Geniş bilgi için, bkz. F. Köprülü, “Berîd”, **İA**, II, 541; M. Mahfuz Söylemez, “Berîd Teşkilâtının Menşesine Dair Bazı Yeni Bulgular”, **İslâmiyat**, c. 4, sy. 2 (Nisan-Haziran 2001), 139-147.

⁵¹ P. K. Hitti, Posta Dairesi karşılığı “Dîvânü’l-Berîd” terimindeki Arapça “Berîd” kelimesinin muhtemelen Sâmi bir köke sahip olduğunu, ne Lâtince’deki “veredus”, ne Farsça’daki “birdevn” (Sürat koşusu atı), ve ne de Arapça’daki “birzevn” (yük atı, beygir) ile bir alâkasının olmadığını söylemektedir. Bkz. P.K. Hitti, **a.g.e.**, II, 496.

⁵² Arapça olmayan Berîd kelimesinin Farsça “kesik kuyruklu” anlamına gelen **burîde-**

Hükümdar tarafından temin edilmiş, posta menzillerinde atlar ve görevli memurlar hazır bekletilmiştir.⁵³

Postanın Hızı

Postacılar kendilerine verilen evrakı, günün şartlarına göre en hızlı ve en seri şekilde yerine ulaştırmışlardır. Meselâ, Hacca giderken Mekke yakınında ölen Halife Mansur'un ölüm haberinin, saatte 15 km. hız yapılarak, 2000 km⁵⁴ mesafedeki Bağdat'a 11 günde⁵⁵ ulaştırılması, Abbasî postasının hızını ortaya koymaktadır.

Posta teşkilâtı Mısır-Suriye Memlûk İmparatorluğunda büyük bir gelişme göstermiştir. Ne var ki, bu teşkilât Haçlılarla yapılan savaşlar esnasında, özellikle Suriye'de tamamen bozulmuştur. Kendi ordularından ve düşman askerinden sağlıklı bilgi almak isteyen Melik Baybars, bozulan Berîd teşkilâtını yeniden ele almış, yollarda menziller yaparak postanın hız kazanmasını sağlamış ve 1261 yılında postalardaki hız inanılmaz düzeye çıkmıştır. Devlet hazinesine ağır bir yük getiren bu teşkilât, Baybars'ın askerî ve siyasî başarılarını olumlu yönde etkilemiştir. Nitekim posta aracılığı ile haftada iki defa düzenli olarak vilâyetlerden Kahire'ye gelen raporlar, devletin iç ve dış tehlikelere karşı önlem almasına yardımcı olmuştur. Yol emniyetinin sağlanması, yeterli ölçüde su ve yiyecek temin edilmesi, menzillerde süratli hayvanların, sürücülerin ve koşucuların bulundurulması sonucunda, saatte ortalama 10-15 km hız yapan devlet postası, 800

dum'dan türemiş olabileceği ileri sürülmüştür. Bu uydurma ifadeye güvenen Makrizî de bu müessesenin İranlılardan alındığını ileri sürmüştür. Bkz. F. Köprülü, "Berîd", **İA**, II, 541.

⁵³ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, 441.

⁵⁴ İrfan Yücel, **Hac Rehberi**, Ankara 1994, "Hac ve Umre Güzergâhı'nı gösteren harita".

⁵⁵ Nesimi Yazıcı, **a.g.m.**, 386.

km'lik Şam-Kahire arasını üç ya da dört günde, yaklaşık 1100 km'lik⁵⁶ Kahire-Halep arasını ise beş günde kat edebilmiştir.⁵⁷ Ne var ki, Makrizî'nin verdiği bilgilere göre, İlhanlı ordusunun Suriye üzerine yaptığı askerî harekât, bu teşkilâtın yavaş yavaş bozulmasına neden olmuştur.⁵⁸ Bütün olumsuzluklara rağmen büyük bir boşluğu dolduran bu teşkilât, XIV. asırda da varlığını sürdürmüştür. Ekonomik zorluklar içinde bulunan merkezî idare, masrafların bir kısmının yol üzerinde bulunan şehirlerce karşılanması uygulamasını başlatmış, bu da halkın hoşnutsuzluğuna yol açmıştır. Eyyûbî Sultanı Melik İsmail Salih gibi bazı hükümdarlar posta teşkilâtlarının masraflarını karşılamak üzere bir kısım arazilerin gelirlerini vakfetmek zorunda kalmıştır. Ancak bir süre sonra bu vakıfların büyük bir kısmı iktâlara döndürülmüştür.⁵⁹ Nihayet bu teşkilât XV. asrın başlarında tamamen çökmüş ve pek çok posta yolu kullanılmaz hâle gelmiştir.⁶⁰

Dehli Türk Sultanları zamanında öncelikle ele alınan konulardan birisi de posta teşkilâtıdır. Alaeddin Kalaç döneminde (1296-1316) posta işleri belli bir düzene sokulmuş, bir atın koşabileceği uzaklıklara konaklar inşa edilmiştir. Bu dinlenme yerlerinde koşmaya hazır menzil atları ve her üç kmde “**Peyk**” adı verilen yerli koşucular bulundurulmuştur. İbn Battûta, “**Berîd**”, yani atlı postacı adı verilen Ulakların, elli günde gidilecek bir yere beş günde vardıklarını söylemektedir.⁶¹

⁵⁶ **Büyük Dünya Atlası**, İstanbul 2000, 72-74.

⁵⁷ F. Köprülü, “**Berîd**”, **İA**, II, 547.

⁵⁸ Takıyyüddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed el-Makrîzî, **el-Mevâiz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr**, Bulak 1270, I, 227.

⁵⁹ F. Köprülü, “**Berîd**”, **İA**, II, 548.

⁶⁰ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, 443, F. Köprülü, “**Berîd**”, **İA**, II, 548.

⁶¹ **İbn Battûta et-Tancı**, **Tuhfetü'n-Nüzzâr fî Ğarâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr**, Seyahat

Gece gündüz demeden hızlı bir şekilde yol alan **yamçılar** ve **ulakçılar**ın, 24 saatte 60 fersah⁶² kat edebildikleri görülmüş ve yollardaki dinlenme yerleri buna göre düzenlenmiştir.⁶³ Horasan'dan kalkan bir ulakçı Tebriz'e 4 günde gelirken bir elçi o yolu ancak 6 günde yürüyebilmektedir.⁶⁴

Osmanlı devlet teşkilâtında yaya habercilerden oluşan, hızlı koşmakla tanınan "postacı sınıfına" mahsus bir unvan olan **Peykler**; az yiyen, vücutça zayıf olan ancak padişahın emirlerini inanılmaz bir hızla gitmesi gereken yerlere ulaştıran, yüzlerce kmyi kat eden çevik insanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Gece gündüz demeden koşan bu insanlar İstanbul-Edirne arasındaki 35-40 fersahlık (228 km.) bir mesafeyi iki günde almakta ve yine iki günde de geri dönüp gelmektedir.⁶⁵ Onların görevi iki **yamhane**⁶⁶ arasında gidip gelmekten ibarettir.⁶⁷

Posta ve telgraf icat edilmeden önce halkın mektupları yolcular ve "Sâîler" (yayan olarak giden haberciler) aracılığı ile, Devlete ait

Name-i İbn-i Battûta, trc. **Dâmâd-ı Şehryârî Mehmed Şerîf, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333-1335, II, 1-2; Hüseyin Gazi Yurdaydın, a.g.e., 283.**

⁶² Uzunçarşılı, **a.g.e.**, 266; Ş. Sâmi, bir fersahı, beş bin metrelik mesafeye verilen ad olarak kaydetmektedir. Bkz. Ş. Sâmi, **Kâmûs-i Türkî**, 989; Ayrıca geniş bilgi için bkz. Yusuf Halaçoğlu, "Fersah", **DİA**, XII, 412.

⁶³ Uzunçarşılı, "Eskiden yollarda her dört fersahta birkaç adam ve hayvanın bulundurulduğunu, ağzı mühürlü mektupların hiç yere konmadan her 4 fersahta bir at değiştirilerek elden ele verildiğini, gece ve gündüz demeden en son süratle emir ve fermanların yerlerine ulaştırıldığını kaydetmektedir. Bkz. Uzunçarşılı, **Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal**, 267.

⁶⁴ Uzunçarşılı, **Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal**, 266.

⁶⁵ Geniş bilgi için bkz. Mehmet Z. Pakalın, **a.g.e.**, II, 774.

⁶⁶ Moğol Posta teşkilâtında postacı anlamına gelen "**Yam-Yamçı**" Çince'den alınmıştır. Osmanlı sözlüklerinde Yam deyimini "Ulakçı atı" biçiminde yorumlanmıştır. Bkz. Bahaeddin Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, I, 340, 351, 363.

⁶⁷ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, 266.

evraklar ise Ulaklar eliyle gönderilmektedir.⁶⁸ Çok hızlı hareket eden bu Ulaklar,⁶⁹ arada at değiştirmek suretiyle, İstanbul-Erzurum arasındaki 1224 km'lik⁷⁰ bu mesafeyi saatte 10 km hız yaparak 5 günde kat edebilmişlerdir.⁷¹

Osmanlılarda Ulak Teşkilâtının Kuruluşu

Başta Afrika olmak üzere Asya ve Avrupa'da yaklaşık 24 milyon km²⁷² gibi büyük bir alana adaletle hükmeden Osmanlı Devleti gerek Anadolu'da, gerekse Rumeli'de emir ve fermanların olabildiğince hızlı bir tarzda yerine ulaştırılması için karayolu ağının kurulmasına büyük önem vermiş ve bütçesinin önemli bir kısmını böylesine hayati bir fonksiyona sahip teşkilât için ayırmıştır.⁷³ Oysa siyasî açıdan çok güçlü olan bazı Ortaçağ Avrupa devletleri bile ulaştırma organizasyonuna her zaman yeterli maddî destek sağlayamamışlardır. Zira, Batı Roma İmparatorluğunun ortadan kalkmasından sonra karayolları organizasyonu çökmüş ve zihinlerde bir hatıra olarak kalmıştır. Bu sistem, kaynak sıkıntısı yüzünden Bizans Devletinde uygulamaya konulamamış, Bulgarların sınırlı bütçeleri de bu sistemin sürdürülmesine yetmemiştir.⁷⁴ Roma

⁶⁸ Reşit Gökdemir, "Ulak", **Yeni Türk Mecmuası**, sy. 59'dan naklen: Mehmet Zeki Pakalın, **a.g.e.**, III, 542.

⁶⁹ Faris Çerçi, **Gelibolulu Mustafa Âfi ve Kühü'l-Ahbârın'da II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri**, Erciyes Üniv. Yayınları, Kayseri 2000, III, 607.

⁷⁰ Karayolları Genel Müdürlüğü, **Türkiye Karayolları Haritası**, Ankara 2003.

⁷¹ "Posta", **Hayat Ansiklopedisi**, V, 2686.

⁷² Yılmaz Öztuna, **Başlangıçtan Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi**, Ötügen Yayınevi, İstanbul 1977, IV, 488; Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**, FEY Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, IV, 681.

⁷³ Mehmet Akif Şam, "PTT Genel Müdürlüğünden Türk Ulaşım ve Haberleşme Tarihinin Katkı... Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)", **PTT Mesleki Kültür ve Aktüalite Dergisi**, sy. 31 (Eylül-Ekim 2002), 18-19.

⁷⁴ Aleksandır Antonov, "Bulgar Topraklarında Kurulan Menzil Sisteminin Organizasyonu (XVI-XVIII. Yüzyıllar)", çev. Zeynep Zafer, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

İmparatorluğundan sonra, haberleşme alanında böylesine geniş bir alana hizmet götüren Osmanlı İmparatorluğundan başka bir devlet bulunmamaktadır⁷⁵.

Başta Selçuklular olmak üzere, birçok Türk devletlerinde kullanılan ulak deyimi Osmanlı devletinde berîd kelimesinin yerini almıştır. Bostancı ocağında yetişip askerî sınıfa dahil olan ve eyalet askerinden sayılan Ulaklar avârız-ı divâniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf tutulmuşlardır.⁷⁶ Öte yandan Moğolların hüküm sürdüğü bölgelerde kurulan Türk devletlerinde, Celâyirlerde, Karakoyunlularda, Akkoyunlularda, Safevîlerde ve Kırım hanlıklarında resmî devlet postası, **yam** veya **ulak**, bazı devletlerde de Çapar adı altında varlığını sürdürmüştür.⁷⁷

Uzun asırlar boyunca varlığını sürdüren ve dünya siyasetine yön veren Osmanlı Devletinde haberleşme kurumunun, hizmet yönünden iki devreye ayrıldığı görülmektedir. “Ulak-Menzilhane” adı verilen ve 1840 Eylülüne kadar devam eden ilk dönemde kurum, sadece devlete ait haberleşme işlerini sağlamaya yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Bu tarihten sonra Avrupa kökenli yeni bir isimle birlikte yeniden yapılanan haberleşme kurumu Posta Nezâreti adını almış ve dönemin Avrupa’ında olduğu gibi halkın haberleşmesini de üstlenmiştir.⁷⁸ Öte yandan XIX. yüzyıla ait bir belgede Rumeli ve Anadolu’nun sağ, sol ve orta kollarında menziller kurulduğuna dair kapalı ifadeler yer

2002, X, 927.

⁷⁵ Aleksandır Antonov, a.g.m., 933.

⁷⁶ İ. Parmaksızoğlu, “Ulak”, **Türk Ansiklopedisi**, XXXII, 498.

⁷⁷ F. Köprülü, “Berîd”, **İA**, II, 549.

⁷⁸ Nesimi Yazıcı, “II. Mahmud Döneminde Menzilhaneler: “Ref”-i Menzil Bedeli”, **Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990, s. 157.

almaktadır.⁷⁹

Öyle anlaşılıyor ki, Moğolların İslâm ülkelerini istilâsı sırasında ulaklar aracılığı ile kullandıkları hızlı haberleşme usulü, önce İslâm ülkelerince model olarak alınmıştır. Lütfi Paşa'nın "**Osmanlı ulak zulmünden Cengizîleri taklid gibi itmişlerdi**" tarzındaki ifadesi, Osmanlıların Ulak sistemini benimsediklerini göstermektedir.⁸⁰

Teleks, telefon, telsiz, faks ve internet gibi elektronik cihazların bulunmadığı, hatta denizaltı, uçak ve motorlu kara nakil araçlarının sağladığı imkânların hayal bile edilemediği bir zamanda, ulak teşkilâtının üstlendiği fonksiyon kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.⁸¹

Ulak, Osmanlı Devlet teşkilâtında atla giden, devlete ait resmî belgeleri bir yerden başka bir yere götürüp getiren resmî postaya "Ulak" adı verilmiştir.⁸² Bu ulaklar özel eğitim görmüş güvenilir kişiler arasından seçilmişlerdir.⁸³

Gölge misali engelleri aşan,⁸⁴ sabâ yeli gibi esen,⁸⁵ martı kuşları gibi kanat açan,⁸⁶ kuş gibi uçan⁸⁷ ulaklar gizli ve mühürlü mektupları varacakları yere götürmüşlerdir. **Çağatay Lügati**'nde ve Osmanlı Türklerinde "postacı", "Müjdecî", "Habercî" anlamında kullanılan

⁷⁹ Hüdai Şentürk, a.g.m., **Türkler**, XIV, 446; Mehmet Akif Şam, a.g.m., 18-19.

⁸⁰ Lütfi Paşa, **Tevârih-i Âl-i Osman**, 373.

⁸¹ Mehmet Akif Şam, a.g.m., 18-19.

⁸² **Meydan-Larousse, Büyük Lûgat ve Ansiklopedi**, Meydan Yayınevi, İstanbul 1973, XII, 413; **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Yeni Baskı, Ankara 1988, II, 1512; Cem Dilçin, **Yeni Tarama Sözlüğü**, 218.

⁸³ Hüdai Şentürk, a.g.m., **Türkler**, XIV, 446.

⁸⁴ Hoca Sadeddin Efendi, **Tâcü't-Tevârih**, haz. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, 4. Baskı, Ankara 1999, III, 88.

⁸⁵ Hoca Sadeddin Efendi, **a.g.e.**, III, 121.

⁸⁶ Hoca Sadeddin Efendi, **a.g.e.**, III, 317.

⁸⁷ Hoca Sadeddin Efendi, **a.g.e.**, III, 362.

“Ulak” tabiri Osmanlılarda “Tatar” şeklinde kullanılmaya başlanmıştır.⁸⁸ Osmanlı ülkesinde ele geçirilen yerlerin sayısı arttıkça devlet işleri de o nispette çoğalmıştır. Başkente çok uzak olan vilâyetlere emir ve talimatların ulaştırılması için Ulak istihdamına ihtiyaç duyulmuştur. Osmanlı devlet teşkilâtında muhabere hizmetleri, 1540 yılına kadar ulaklara verilen “Ulak hükmü” yoluyla sürdürülmüştür.⁸⁹

Yükselme devrinin önemli bürokratlarından Gelibolulu Mustafa Âlî, Ulak teşkilâtının kuruluş nedenlerini şu şekilde ifade etmektedir. **Biri dahi ulak husûsudur ki, Selâtin-i pîşîn ve havâkîn-i mütekaddimînin ulağa ruhsatları bir beliyye-i ‘amme ve zarûret-i tâmmе def’î için idi ki, farazâ isti’câl ü müsâre’at olunmamakla umûr-ı dîn ü devlet hâlel-pezîr olmak lâzım gelirdi. Ve terâhî ihtiyâr olduğü takdîrce, *fi’t-te’hîri âfâtün*,⁹⁰ mûcebince mühimmât-ı mülk ü millete, ‘iyâzen bi’llâh, naks u şeyn ‘ârız olmak görünürdü. Ana binâ’en def’ine müsâre’at ve ebnâ-i sebîlin bâr-gîri alınmağa ruhsat buyrulmuşdu.⁹¹**

“Bâd-ı vezân” yani esen rüzgâr gibi Mısır ve Kıbrıs’a giden Ulaklar konusunda Gelibolulu Mustafa Âlî, şunları yazmaktadır: **Mısır-i Kâhire-i yegâne ve Cezîre-i Kıbrıs gibi vesî’ül-aktâr ve münbit-i ğallât-ı bî-şümâr olan vilâyet-i bî-bahâne taraflarına fermân-ı cihân-sitân-ı husrevâne bâd-ı vezân-misâl serî’ul-ittisâl**

⁸⁸ Ş. Sâmî, **Kâmûs-i Türkî**, 219.

⁸⁹ M. Zeki Pakalın, **a.g.e.**, III, 543.

⁹⁰ “Geciktirmek felâketin habercisidir”

⁹¹ Gelibolulu Mustafa Âlî, **Nushatü’s-Selâtin**, Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa Türkçe Yazmalar, nr. 311, vr. 93a.

Ulaklar ile revâne kılındı.⁹²

1582 tarihinde Şehzâde Mehmet (III Mehmet) için sünnet töreni düzenleyen III. Murat'ın, Mekke Şerifine, Kırım Hanına ve bazı Hindistan hâkimlerine ve bu arada kendisine müstakil müteferrikalar göndererek, **“Filân tarihte sûr-ı hümayunum mukarrerdir, da'vetimize icâbet idesiz.”** şeklinde davette bulunduğunu ifade eden Gelibolulu Mustafa Âlî bir şiirinde bu konuyu şöyle dile getirmektedir.

Hizmet-i sûra serverân-ı kadîm
Da'vet üslûbun itmegin takdîm

Hükm-i kanûnı itdiler icrâ
Kıldılar emr-i da'veti inşâ

Ya'nî Mîrân ü Mîr-i mîrâna
Mansıb ashâbı rû-şinâsâna

Sûr-ı şâhı beşâret eylediler
Her birin bezme da'vet eylediler

Nice serheng ve nice hân-ı sâlâr

⁹² Gelibolulu Mustafa Âlî, **Kühü'l-Ahbâr**, Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, nr. 920, vr. 518b-1.

Oldılar yel gibi Ulağa süvâr

Bildi erbâb-ı 'izzet ü ikbâl

Düğün eyler şeh-i huçeste-hısâl

Bu tarikle müjde-i hitâne

Vardı çâk mülk-i Çin'e ve Yemen'e⁹³

Ulak uygulamaları konusunda, **ma'a-hâzâ alınan bâr-gîrler ulağa sezâ ve kıymeti vustâ ve a'lâ mertebelerinden ednâ olub, nihâyet yüz akçe değmesi kânûn-nâmelerinde inşâ olunmuşdu,** diyen Mustafa Âlî, alınan beygirlerin ulak için uygun olması, yük hayvanlarına el konulmaması, ulakların yanlarına bir kişiden fazla adam almaması, at bahanesiyle fakir fukaradan rüşvet alınmamasının kanûn gereği olduğunu vurgulamakta ve görüşlerine **ve salt atlıları koyup, yük davarlarını tutmak ve ba'zı mahûf derbendler içinde bâr-gîrleri alınıp yükleri yerde ve sâhibleri ol gûne telef-i nefis olacak pür-hatar reh-güzerde kalmak, kemâ-yenbeğî men' ü def' kılınırdı. Ve hizmete giden ulâğa bir yol-dâşdan ziyâdeye icâzet ve yollarda bâr-gîr bahânesiyle fukarâdan irtişâyâ ruhsat verilmemişdi. Fe lâ cerem ol mekûle emr-i ehem yılda bir iki kere ancak vuku' bulurdu. Ol dahi aksâ-yı arzda vâkı' olan ser-had ümerâsından gelen ahbâr-ı müsta'cele ile vâki olurdu⁹⁴** biçiminde

⁹³ Gelibolulu Mustafa Âlî, **Kühü'l-Ahbâr**, vr. 526b.

⁹⁴ Gelibolulu Mustafa Âlî, **Nushatü's-Selâtın**, vr. 93b.

devam etmektedir.

Aradan geçen zaman içinde, posta hizmetlerinde kullanılmak üzere hareket kabiliyeti yüksek gemiler tahsis edilmiştir. “**Ulak Gemisi**” adı verilen bu gemiler Devletin resmî evraklarını taşıdıkları için diğer gemilerden daha hızlı yol almaktadır.⁹⁵

Ulak Zulmü ve Sonuçları

Irak ve Anadolu’yu istilâ eden Cengiz Han zamanında görev yapan Ulaklar, gittikleri yerlerde halkın elinde bulunan at, katır ve deve cinsinden hayvanları alıp götürmüşlerdir. Öyle anlaşılıyor ki, bu usul daha sonra Cengizlerden Osmanlılara geçmiştir.⁹⁶ Çıkarılan Ulak Hükümü ile posta memurlarının geçtiği yerlerde istedikleri atı almaları, yeme içme ve yatacak yerlerinin temin edilmesi hüküm altına alınmıştır.⁹⁷ Ne var ki, posta memurlarının emirleri yanlış yorumlamaları halkı canından bezdirmiştir. Padişah tarafından verilen ruhsat doğrultusunda Anadolu’ya gidecek Ulaklar kayıkla Üsküdar’a geçtikten sonra burada buldukları binek atlarını ve katırları sahiplerinin elinden zorla alıp, her biri en iyi ata biner ve yedeklerinde de birer at götürmüşlerdir. Gittikleri yerlerde hem kendileri bedava yer içer ve hem de atlarını halka bedava besletirlerdi. Ayrıca, atları güçsüz duruma düşerse oradan birer tane daha at alıp yollarına devam etmişlerdir.⁹⁸

Padişahlar ve Vezir-i Âzamlara ilâve olarak Vezirlerin, Defterdarların ve Yeniçeri Ağalarının en ufak bir iş için Ulak

⁹⁵ Mehmet Z. Pakalın, **a.g.e.**, III, 544.

⁹⁶ Mehmet Z. Pakalın, **a.g.e.**, III, 543.

⁹⁷ Ulağın yasaklanması konusunda geniş bilgi için bkz. Ahmet Akgündüz, **a.g.e.**, IV, 681; **Ulak Yasaknâmesi**, Bayezid Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, nr. 1969, vr. 162a-164b.

⁹⁸ Mehmet Z. Pakalın, **a.g.e.**, III, 543.

kullanmaları sonucunda ülkede at sıkıntısı baş göstermiş, halkın zengin ve fakiri eşeğe binmeye mecbur olmuştur. Bu yüzden at fiyatlarına paralel olarak eşek fiyatlarında da artış olmuş ve 130 akçeye alınan bir eşek 300-350 akçeye çıkmıştır.⁹⁹

Kanûnî Sultan Süleyman zamanında, Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın, Rumeli'ye Ulak olarak görevlendirdiği iki çavuş yanlarına altışar, yedişer hizmetçi alıp yola çıkmışlar ve yolda rastladıkları herkesin hayvanlarını zorla ellerinden almışlardır. İstanbul'dan çıkıp Bergos kasabasına gelen Ulak ekibi, zor kullanarak sipahiden atlarının değiştirilmesini isteyince kavga çıkmış ve Ulaklar sipahiler tarafından dövülmüştür. İstanbul'a dönen Ulaklar Bergos'ta olup bitenleri Sadrazam İbrahim Paşaya bildirmeleri üzerine Sadrazam bu sipahilerden ikisini astırmıştır.¹⁰⁰

Giderek sayıları hızla artan Ulak baskısının halkı canından bezdirdiğini, tüccar ve yolcuların ağlamaktan başka çarelerinin kalmadığını ifade eden Mustafa Âlî, **Ba'de-zamânin gördüler ki, ulak çoğaldı ve tüccâr ve ebnâ-i sebîl göz yaşları döküp, deryâ-yı cevr ü âzâra ğark oldu kaldı.** Bu zulmü gören Kanûnî Sultan Süleyman önceleri Ulak uygulamasının **menine emr-i âlî-şân buyurmuşlar**, ancak **vükelâsının bildirmesi ve elbette nizâm-ı âlem için lâzım ü mühimdir** demeleri üzerine **ol tarîk-i adâlet-refîkden dönüldüğünü** söylemektedir.¹⁰¹

Devrin tayin ve azil furyasından yeter derecede nasibini alan ve Şam, Mısır, Bosna, Şirvan, Azerbaycan, Gürcistan, Halep, Erzurum,

⁹⁹ Lütfi Paşa, **Tevârîh**, 376.

¹⁰⁰ Kayhan Atik, **Lütfi Paşa ve Tarih-i Âl-i Osman**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Başbakanlık Basımevi, Ankara 2001, 84, 283; Mehmet Zeki Pakalın, **a.g.e.**, III, 543.

¹⁰¹ Gelibolulu Mustafa Âlî, **Nushatü's-Selâtin**, vr. 93b.

Sivas, Amasya, Kayseri ve Cidde¹⁰² gibi devletin önemli eyaletlerinde üst düzey bürokrat olarak görev yapan Gelibolulu Mustafa Âli, **Fe-
emmâ fî zamâninâ ulak husûsu bir tükenmez kavgadır ki,
Beylerbeyiler ve beylere, belki gâzîlere ve nâyiblere bir müsta'cel
maslahat düşüp, âdem göndermeleri lâzım olsa resûl olan
âdemîleri kendi bâr-gîri ile gittiği takdîrce menzile geç yetişmek
husûsan kendinin ve davarının harcını bunlara çektirmek
mukarrer olmakla, ol tarîka sulûk yanlarında metrûk olub, fi'l-
hâl bir bahâne îcâd ederler** diyerek ulak meselesinin tükenmez bir
kavga olduğunu, ulakların çeşitli bahaneler ileri sürerek görevi
aksattıklarını, menzile geç gidebileceklerini bahane ederek kendi
beygirlerini yola vurmamak istemediklerini söyleyerek ülkedeki başı
boşluğun, çıkarıcılığın, ve kanûn tanımazlığın boyutlarını çizmektedir.
Sorumsuzca hareket eden ulaklar, birilerini öne geçirmek için, **kaç
nefer âdem göndermek murâdları ise ulakla göndermişler, hatır
gönül için adam kayırmışlar, yahut bir zâlimin birkaç florisini alıp
anı dahi ulâk bar-gîrine bindirmişlerdir.** Öte yandan, **farazâ ebnâ-i
sebîli kenârede de bulsalar, kelb-i 'akûr gibi emân vermeyip,
dâmenin almak ve bin bâş bir pula satılan der-bendlerde de
yetişeler bâr-gîrlerin alıp, yüklerin yerde koymuşlardır.** Bu zulme
itiraz eden yolcuları **muhkem dövüp, der-bend eyleyip, der-bende
bırakmak emr-i muhakkaktır.** Keyfî davranışlarından ve kanûn
tanımazlıklarından birisi de **kifâyet miktârı bâr-gîrleri dahi vâir iken
bir ehl-i ırzın ki, ol makûle dâr boğazda boğazın almalarıdır.**
Bununla da kalmayan ulaklar, **“Elbette şerbet-bahâ”** deyü birkaç
altınını alırlar ve bu tarîkle semm-i kâtil ve zehr-i helâhil nûş ede

¹⁰² Mehmet Şeker, *Gelibolulu Mustafa Âli ve Mevâidü'n-Nefâis fî Kavâidi'l-Mecâlis*,
Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, 15.

ede edâ-i hizmete çekilirler.¹⁰³

Mustafa Âlî, uğradıkları kasabalarda görev yapan ulemayı küçük düşüren, kadınlara hakaret edip döven hatta yüzüne karşı söven ulaklar hakkındaki görüşlerini şu cümlelerle ifade etmektedir.

Özellikle, **her kasabaya ki, uğrayan ulaklar, mücerred ‘ulemâyı tahkîr ve kâdîleri ta’cîz-i kesîre için “Tez bize bâr-gîr” deyu debbûsla dövmekte, en insaflısı ise şetm-i ğalîz edip tâ yorulunca, yüzüne karşı ağzına yüzüne sövmektedir.** Daha da ileri giden bu hizmet erbabı, **eğer bulurlarsa yüzer altınlık yarâr atların alıp, binmek ve birini dahi tuttuğu gibi anı bırakmayıp tâ durdurunca taziyâne ile sürmektedir.** Bu tarzda atın sahibine özr-i sarîh edip, **atcağızın öldürmüş ve bazı çavuşlar tâ diyâr-ı Arab’dan yarârca yontlara binip tedrîcle Rûm’a dek götürülmüşlerdir.** Geri dönüşlerinde bu cins atları sahiplerine iade etmeyi düşünmeyen ulaklar **bir âdemine verip, döl niyetiyle kendi çiftliğine göndermek, mirâren vâki olmuştur.** Zîrâ, devletin bu resmi görevlileri **âyînlerinde yokdur ki, aldıkları bâr-gîri uğradıkları hükkâma** geri verdikleri vaki olmamıştır. **Bu tarikle yolda kaldı, veyâhud der-bendde durdu, deyu ta’allül ü bahâne ile kurtuldukları** görülmektedir.”¹⁰⁴

Âlî, bazı sancak beylerinin Ulak zulmünü aratmayacak biçimde halka baskı yaptıklarını, **filân hizmeti sana verdim, vâr edâ eyle,** şeklinde görev verdikleri insanların kendi atlarını yormak istemediklerini, ihtiyaç duydukları atları halkın elinden zorla alıp yola çıktıklarını, bu atlardan bir kısmının ağır yüke dayanamayıp öldüğünü,

¹⁰³ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Nushatü’s-Selâfîn*, vr. 93b-94a.

¹⁰⁴ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Nushatü’s-Selâfîn*, vr. 94a-94b.

atın sahibinin bu sonuca feryat edip ağladığını, beşer onar akçe verip satın aldığı atı elde etmek için devlette önemli bir yakınının bulunması gerektiğini şu cümlelerle hikaye etmektedir:

El-kıssa, Ulak ta’addisinden gayri, etrâf Beylerbeyleri ve sancak beylerinin Anadolu ıstılâhınca ve Rûm-İli i’tibârınca komara bâr-gîrleri tutmağa ruhsatları mezâlîmi revâdır ki, ulak cefâsından ol kavmin belâsı eşed ve ‘ibâdu’llâha ezâları her cihetle ezyed ü ekiddir. Meselâ, âdemlerinden birini ki, bir mîr-livâ veyâhud bir melikü’l-ümerâ bir hizmet-i lâzimesine irsâl ve ü inhâ eyleye, veyâhud *filân hizmeti sana verdim, vâr edâ eyle, deyu îmâ eyleye. Hemân ol şâhıs kendi bâr-gîrlerini yormaz. Şiddet-i şitâ ve germiyyet-i germâda za’if ü zebûn olmalarını revâ görmez. Her ne miktar bâr-gîr lâzım ise tutar, kimini binek ve kimini seys-hâne ve yedek edinip çekilir gider. Nicesi haml-i sakîle tahammül edemeyip, kendini helâk eder. Derd-mend sâhibi feryâd ü vâveyla ile girîbânını çâk eder. Başî devletli kimse gerektir ki, bâr-gîrine dest-res bula. Ve beşer beşer akçe sayıp, satın aldığı mâ-melekine *kerreten ba’de uhrâ mâlik ola*.¹⁰⁵ Hattâ bu hakîr, Vilâyet-i Bağdâd’da defter-dâr-ı emvâl iken melikü’l-ümerâ-i sâhib-câh ü celâl ki, Kubâd Paşa Oğlu Süleyman Paşa idi diyen Âlî, Süleyman Paşa’yı “ol bir cebbâr hâkim idi. Ednâ âdemi ebvâb-ı zulm ü sitemde bir ehl-i fesâd-ı muzlim-efşâ idi” biçiminde tanımlamaktadır.*

Müellif, Bağdat Subaşısı’nın bir gün kendisine gelerek şikâyette bulunduğunu, Ulak beygiri tutmadan yorulduğunu, Süleyman Paşa zamanında yedi ayda 850 baş ulak beygiri sağladığını ve bunların

¹⁰⁵ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Nushatü’s-Selâfîn*, vr. 94b. (Sağ yan).

tamamının telef olduğunu, hiçbirinin geri gelmediğini, son çare olarak Şubaşılık görevinden ayrılmak zorunda kaldığını şu cümlelerle ifade etmektedir: **Bir gün Subaşı-i Bağdâd, bu fakîre ‘arz-ı şikâyet ü feryâd edip, “Ulak bâr-gîrleri tutmadan yoruludum. Mîr-i mîrân-ı mezbûr zamânındaki yedi ayda sekiz yüz elli re’s ulak bâr-gîrîne dest-res buldum. Hâlâ ki, cümlesi zâyî’ oldu. Ne binenler getirdi ve ne ashâbına vusûl buldu. Bilmem yevmü’s-su’âlde bunun cevâbını kim verir. Zâhir budur ki, bu fi’l-i münkerin icrâsına emr eyleyen hâkim verir, deyip havf-i Hak’la ağladı. Âhirü’l-emr bu ibtilâdan halâs için Subaşılık hizmetinden ferâgat ü ibâ eyledi. Muhassal-ı kelâm, bunun gibi zulm-ı sarîh nâdir ve bu makûle kadr-i kubh hilâf-ı mütebâdir idüğünü zâhirdir.**¹⁰⁶

Ulak Teşkilâtında Islah Çalışmaları

Ülkenin birçok yerinde buna benzer Ulak zulmü yaşanmış, atlarını vermek istemeyenlerin bazıları öldürülmüş, bir kısmının ırz ve namusları kirletilmiştir. Sürüp giden ulak zulmünü ortadan kaldırmak için İstanbul’da bulunan Fransa, İspanya, Avusturya, Rus ve Macar elçileri ile görüşmelerde bulunulmuş ve o ülkelerde Ulak zulmünün olmadığı tespit edilmiştir.¹⁰⁷ Bunun üzerine fakir fukarayı bu zulümden kurtarmak için yeni çözüm arayışlarına girilmiştir.¹⁰⁸

Sadrazam olmadan önce sancak beyi olarak uzun yıllar taşrada görev yapan Lütfi Paşa, özellikle Ulakların halka yaptığı zulmü gördüğünü ve Padişahı günahattan, kendisini vebalden ve halkı zulümden kurtarmak için elinden gelen her şeyi yaptığını, Ulak

¹⁰⁶ Gelibolulu Mustafa Âlî, **Nushatü’s-Selâfîn**, vr. 95a (Sol yan).

¹⁰⁷ M. Tayyib Gökbilgin, “Lütfi Paşa”, **İA**, VII, 98.

¹⁰⁸ Lütfi Paşa, **Asafnâme**, haz. Ahmet Uğur, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1000 Temel Eser Dizisi, Ankara 1982, 15.

zulmünün önüne geçmek için de son çare olarak keyfiyeti Kanûnî'ye anlatmak zorunda kaldığını söylemekte ve ulak teşkilâtının ıslahı konusunda şu görüşlere yer vermektedir. **Olur olmaz yere ulak hükmü vermemek gerekdir. Ulak hükmü gibi Memâlik-i Osmâniyye'de nâ-hemvâr zulüm yokdur. Ulak hükmü kati mühim olup, umûr-ı Saltanata zarar ihtimali olur yerde vermek gerekdir. Olur olmaz yerde câiz değildir. Fukarâyı halâs için Sadâretim zamanında menzil bâr-gîri bazı yollara vaz' ettim.**¹⁰⁹ Aradan geçen zaman içinde Ulak sistemine çekidüzen veren Osmanlı Devleti, yol üzerinde (Mîrîye ait) menzilhaneler kurmuş, ulaklar için yedek at beslenen yerler inşa ettirmiştir. Bu konaklama yerlerine uğrayan postacılar burada hem dinlenme imkânı bulmuş ve hem de yorgun hayvanlarını değiştirmişlerdir.

1539 yılında Kanûnî Sultan Süleyman'ın Sadrazamlığını yapan Lütfi Paşa tarafından kaleme alınan **Tevârîh-i Âl-i Osman** adlı eserde şu bilgilere yer verilmektedir. Diğer zulümlerden daha ağır olan ulak zulmü hakkında Yavuz Sultan Selîm'in, **"Bu Ulak zulmü bize ne dünyada ve ne de âhirette rahatlık verir. Hak Te'âlâ katında da bu hususda gâyet şerm-sârız"** demekten öteye geçemediğini, daha acısı, İran, Mısır ve Suriye'yi ele geçiren Yavuz Sultan Selim gibi büyük hükümdarın Ulak zulmünü ortadan kaldıramadığını ifade etmektedir.¹¹⁰ Ulak zulmünün çok vahim noktalara geldiğine işaret eden Lütfi Paşa: **"Ale'l-husûs ulak olmasa dahi külliyyen mesâlih-i memleket mümkündür"** diyecek noktaya gelmiştir.¹¹¹ 1540 yılında

¹⁰⁹ Lütfi Paşa, **Âsafnâme**, Matbaa-i Âmedî, İstanbul 1326, 11-12; Lütfi Paşa, **Asafnâme**, haz. Ahmet Uğur, 15.

¹¹⁰ Lütfi Paşa, **Tevârîh-i Âl-i Osman**, 374.

¹¹¹ Lütfi Paşa, **Tevârîh-i Âl-i Osman**, 374-376.

sadaret makamına oturan Lütfi Paşa, ilk iş olarak ulak hükmünü kaldırmış ve yerine “**İn’am hükmü**”¹¹² adı altında ilgililere bir belge verilmesi yolunda bir uygulama başlatmıştır.

Ne var ki, Lütfi Paşa’nın **Tarihinde** menzillerin idaresi ve masrafların nereden, nasıl ve kimler tarafından karşılanacağı konusunda açıklayıcı bir bilgi yer almamaktadır. Mustafa Âlî, **Nihâyet bazı yol uğrağı yerlerde menzil bâr-gîrleri konuldu ki, bahâları fukarâ-i Müslimînden ve beslenip gözetilmeleri ol menzilde mütemekkin olan kâsibînden ta’yîn olunup, bu mukâbelede bazı tekâlîfden kendileri muâf kaldılar**, diyerek konuyu netleştirmiştir. Bunun manası şudur: Menzilin bulunduğu yerin halkı “**Menzil-keş**” olarak, menzilin tüm ihtiyaçlarını karşılar ve bunun bedeli olarak “**Avârız-ı Dîvânîyye, tekâlîf-i örfîyye**” ve Yeniçeri oğlanı vermek gibi bir kısım yükümlülüklerin dışında tutulmuşlardır.¹¹³ Getirilen bu yeni uygulama sonucunda **ebnâ-i sebîlin huyûl ü devâbbının ulak ta’addîsinden halâs u rehâ** bulması mümkün hâle gelmiştir. Müellif, kararın yerinde ve isabetli olduğunu, **el-hak, bu bâbda tedbîrlerinde isâbetleri ve iktisâb-ı sevâb-ı dü-cihânîye cell-i himmetleri mukarrer oldu**¹¹⁴, tarzındaki sözleriyle anlatmaktadır.

Öyle anlaşılıyor ki, getirilen “**İn’am Hükmü**” uygulaması fazla uzun ömürlü olmamış ve bir müddet sonra yine şîrâzesinden çıkmıştır.¹¹⁵ Nitekim ortaya konan bütün tedbirlere rağmen ulak

¹¹² Bu hüküm gereğince menzillere gelen ulakların “İn’âmât Defterleri” ve bunlara verilen ücretleri gösterir “Nâib Defteri” tutulmaya başlanmıştır. Geniş bilgi için bkz. Hüdaî Şentürk, a.g.m., **Türkler**, XIV, 449.

¹¹³ Nesimi Yazıcı, a.g.m., **Sultan II Mahmud ve Reformları Semineri**, 159; Hikmet Tongur, **Türkiye’de Genel Kolluk Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi**, Ankara 1946, 109.

¹¹⁴ Gelibolulu Mustafa Âlî, **Nushatü’s-Selâfîn**, vr. 93b.

¹¹⁵ Hüdaî Şentürk, a.g.m., **Türkler**, XIV, 452.

uygulamaları kalıcı bir statüye kavuşturulamamış, kanunsuz uygulamalar 18. Yüzyılda da sürüp gitmiştir. Mustafa Âlî'den yaklaşık yüz yıl sonra III. Ahmed'in emriyle 1703 yılında Defterdârlığa tayin edilen Sarı Mehmed Paşa da “**Nesâyahü'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ veyâ Kitâb-ı Güldeste**” adlı eserinde; önemine binaen az da olsa ulak konusuna değinmiş ve ulak verilmesi gereken yerler hakkındaki görüşlerini şu cümlelerle ifade etmiştir: **Olur olmaz yere ulak emri verilmeyip, ancak çok önemli ve saltanat işlerine zarar verme ihtimali bulunan yerlere, maaşlar için devlet malında acele ihtiyaç olan ve bir de sınır kaleleri haber almalarına ait yerlere esirgenmeyip verilmelidir,**¹¹⁶ diyerek ulak emrinin yerli yerinde kullanılmasının önemine işaret etmiştir.

17. yüzyılın önemli gezginlerinden Evliya Çelebi (1611-1678) de ünlü **Seyahatname**'sinde güzergâhlar üzerinde seyreden menzil atlarını gördüğünü ifade etmektedir.¹¹⁷ Zamanla Menzilhaneler, yani (posta atlarının değiştirildiği konak yerleri) yeterince işlevini yapamaz hale gelince, yani düzenli postalar buralara uğramayınca, devletin resmî evrakının Tatarlar¹¹⁸ eliyle, gerek İstanbul'a ve gerek çevrede bulunan diğer vali ve emîrlere ulaştırılması gelenek hâline gelmiştir. Çok eskilerde bu görevi, at koşturmakta ün yapmış Tatar halkı üstlendiğinden, zamanla bütün posta işi ile uğraşan kişilere “Tatar” denilmesi adet haline gelmiştir.¹¹⁹

¹¹⁶ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, **Devlet Adamlarına Öğütler, (Nesâyahü'l- Vüzerâ ve'l- Ümerâ veya Kitâb-ı Güldeste)**, sad. Hüseyin Ragıp Uğural, Ankara 2000, 21-23.

¹¹⁷ Evliya Çelebi, **Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi**, İstanbul 1315, V.13-18, 47-48.

¹¹⁸ Ahmet Temir, “Tatarlar”, **Türk Ansiklopedisi**, XXX, 495.

¹¹⁹ Mustafa Nuri Paşa, **Netayicü'l-Vuku'ât, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi**, Sadeleştiren, notlar ve açıklamaları ekleyen: Neşet Çağatay, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, III-IV, 110.

Posta teşkilâtı halka ait mektup, koli ve benzeri emanetleri bir ücret karşılığında taşımakta ve alınan bu ücrete “**Ulak Resmi**”¹²⁰ denilmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, Tanzimat’a kadar mevcut posta teşkilâtı sadece devletin hizmetinde bulunmuş, halka hizmet vermemiştir. 1840 yılında ilk defa kurulan posta Nezâreti ahşap bir binada faaliyetlerine başlamıştır. Türkiye’nin ilk gazetecisi olan Agâh Efendi 1862 tarihinde Posta Nazırlığına getirilmiş ve onun zamanında ilk posta pulu kullanılmaya başlanmıştır.

XIX. yüzyılda yeni buluşların ortaya çıkması, “**posta pullarının**” kullanılmaya başlaması posta ve postacılığın gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Bu arada buharlı gemilerin ve trenin çalışmaya başlaması da haberleşmenin hızını artırmıştır.

1829 yılından sonra milletler arası postacılık anlaşmaları yapılmış olmakla bir mektubun çok uzak yerlere kadar gitmesi mümkün hale gelmiştir. Önce telgrafın daha sonra da telefon ve telsizin bulunması ile posta işleri hem devletin gelir kaynağı hem de önem verdiği kurum haline gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nun son zamanlarına doğru ulaştırma ve haberleşme yolunda yeni gelişmeler olmuştur. 1877 yılında Lord Salisbury bir reform hareketi olarak, gelişmiş bir posta hizmetinin ülkede açılması tavsiyesinde bulunmuştur. Bu gelişmeler üzerine, ülkede modern ve merkezî bir posta hizmetinin kuruluşunu yapmak üzere, İngiliz Genel posta idaresinden Türkiye’ye gönderilen Mr. Scudamore çalışmalarına başlamış ancak, çabalar çok sınırlı düzeyde kalmıştır.¹²¹

¹²⁰ Ahmet Akgündüz, *a.g.e.*, IV, 681.

¹²¹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, 183.

Bilim ve tekniğin baş döndürücü hızı postaları da etkilemiş, uçak postaları devreye sokularak uluslararası bir boyut kazanmıştır. Avrupa ve Amerika ülkelerinde, başka araçların ulaşamadığı köy ve kasabalara helikopter servisleri konmuş, koli ve mektuplar en hızlı şekilde gönderilmeye başlanmıştır.¹²² Eskiden mektup, telgraf ve para havalesi gibi işleri yapan bu kuruluş, daha sonraları telefon, telsiz, radyo, teleks ve benzeri yeniliklerle genişlemiştir. Bugün televizyon yayınları, cep telefonları, internet bağlantıları PTT hatlarını kullanmaktadır. Ülkede uluslararası anlamda posta teşkilâtının kurulmasının ardından ulak usulü tarihe karışmıştır.¹²³

¹²² “Posta”, **Hayat Ansiklopedisi**, V, 2687.

¹²³ Mehmet Z. Pakalın, **a.g.e.**, III, 544.